

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ ПОЛЬЩІ

Проаналізовано зміни у політичній системі Польщі і їх зв'язок із політичною культурою польського суспільства. Звертається увага на наявність політичної опозиції на початковому етапі перетворень у Польщі, на консенсусний перехід до нового політичного устрою, на характерні особливості польських правих і лівих сил.

Ключові слова: політична культура, політична система, рух «Солідарність», польські посткомуністи.

Rotar Natalia. Osobliwości kultury politycznej jako czynnik rozwoju systemu politycznego Polski.

Artykuł analizuje zmiany w systemie politycznym Polski i związek tych zmian z kulturą polityczną społeczeństwa polskiego. Zwraca się uwagę na obecność opozycji politycznej na początkowym etapie zmian politycznych, na konsensusny charakter przejścia do nowego ładu, na charakterystyczne osobliwości polskich prawych i lewych sił.

Słowa kluczowe: kultura polityczna, system polityczny, ruch „Solidarność”, postkomuniści polscy.

Ротар Наталія. Особенности политической культуры как фактор развития политической системы Польши.

Проаналізовані зміни в політичній системі Польщі і їх зв'язок з політичною культурою польського суспільства. Обращено увагу на наявність політичної опозиції на початковому етапі перетворень у Польщі, на консенсусний перехід до нового політичного устрою, на характерні особливості польських правих і лівих сил.

Ключевые слова: политическая культура, политическая система, движение «Солидарность», польские посткоммунисты.

Rotar Natalia. Peculiarities of political culture as a factor of development of the political system in Poland.

The changes in the political system in Poland and its relationship to the political culture of Polish society are analyzed in the article. The attention is paid to the presence of political opposition at the initial stage of transformation in Poland, the consensus transition to a new political order and the characteristic features of Polish rightist and leftist forces.

Key words: political culture, political system, the movement "Solidarity", the Polish post-communists.

Дії демократичних сил Польщі у Другій світовій війні зумовили повалення фашистського режиму та встановлення в країні режиму народної демократії. Однак, наростання в країні ліворадикальних тенденцій під впливом гасел диктатури пролетаріату, значною мірою експортованих із теренів Радянського союзу, призвело до утвердження в країні олігархічного режиму комуністичної партократії. Саме радянський фактор відкидав альтернативні варіанти політичного розвитку польського суспільства та сприяв становленню одного з варіантів тоталітарного режиму.

Період польської народної республіки (ПНР) у політичному середовищі став поєднанням у межах марксистської ідеології ліберального та соціального моментів, що зумовило формування більш м'якого за формами й функціями, ніж радянський, тоталітарного режиму та сприяло збереженню в польському суспільстві окремих елементів західності, європейськості. В свою чергу, пом'якшений варіант тоталітаризму сприяв тому, що Польща стала єдиною з усіх країн Східної Європи, де до початку посткомуністичних трансформацій (як суспільно-політична сила) сформувалося опозиційне режиму профспілкове об'єднання «Солідарність».

Ідеологічне навантаження цього руху сягає корінням у політичну кризу і студентські виступи 1956 року, масові робітничі страйки 1970 року та акції протесту економічного характеру, що відбувалися у Польщі в лютому 1971 року та червні 1976 року. Інституціалізація «Солідарності» відбулася на I Всепольському з'їзді НСПС, що проходив з 5 вересня по 7 жовтня 1981 року в Гданську, де було ухвалено перший програмний документ нового об'єднання. В оцінках

американських експертів найбільш цікавим моментом програми є те, «що вона виходить за ідеологічні межі. [...] Програма «Солідарності» була консервативно-соціалістично-ліберальним маніфестом, головним чином соціалістичним (і християнським) у своєму підході до суспільних справ, ліберальним у своєму політичному баченні, консервативним у своїх культурних цілях, і вільно використовувала ідеї, що стосувалися економіки, з усіх трьох концепцій» [1]. Фактично, програма «Солідарності» водночас увібрала та презентувала ті політико-культурні орієнтації, якими керувалася більшість поляків у політичному процесі 50-80-х роках ХХ століття і які прагнули реалізувати у майбутній демократичній Польщі.

Створення «Солідарності» зумовлювалося та підтримувалося загальними тенденціями у настроях поляків щодо влади, політичної системи та моделей участі населення у політичних процесах. За результатами соціологічних опитувань 1980-1981 років близько 20-25% дорослого населення Польщі підтримувало антикомуністичну, антирадянську за своєю суттю діяльність опозиційної політичної сили «Солідарність» [2]. За даними Інституту філософії та соціології Польської академії наук у 1983-1985 роках уже тільки 44% поляків підтримували ідею соціалістичного типу владних відносин і відповідної системи політичних цінностей, установок та орієнтацій [3]. Тому в кінці 80-х – на початку 90-х років у масовій свідомості поляків відбувся процес відновлення, а не формування на порожньому місці демократичних алгоритмів політичної участі. Згодом це прискорило процес поступової ерозії комуністичного режиму та мобілізацію демократичних сил, зробило країну лідером соціально-політичних перетворень на шляху від тоталітаризму до демократії.

У серпні 1988 року (в ситуації кризи легітимації авторитарного режиму) Польська об'єднана робітничка партія (ПОРП) змушена була підтримати ідею проведення «Круглого столу». Метою його засідань визначалося вироблення спільного для ПОРП та опозиційної «Солідарності» курсу політичних реформ. Засідання круглого столу засвідчили, що для політичної культури Польщі більш типовими є орієнтації на консенсусне сприйняття та оцінку політичного процесу, оскільки старий і новий сегменти політичної еліти обрали стратегію пристосування, а не конфронтації в ситуації зміни типу політичного режиму та принципів функціонування політичної системи.

Революційні за суттю перетворення 1988-1989 років оцінювалися і масовою свідомістю, і політичною елітою, як швидка соціальна зміна, що охопила всі сфери життєдіяльності суспільства та викликала по собі руйнування домінуючої (тоталітарної) політичної культури. На особистісному рівні зміни в політичній культурі призвели до дезорієнтації громадян у системі існуючих та нових політичних цінностей. У сфері функціонування політичних інститутів польське суспільство зустрілося із певною дезорганізацією у виконанні ними звичних для громадян функцій, що сприяло формуванню невпевненості в обраних моделях і зразках політичної поведінки. Ступінь дезорганізації та дезорієнтації залежить від низки факторів, насамперед від однорідності, цілісності й ступеня схвального ставлення населення до старих зразків політичної культури. У Польщі, поряд із політичною культурою комуністичних зразків, завжди існували конкурентні типи політичної культури – національно-католицький та західний. Так, після оголошення воєнного стану 17 грудня 1981 року при кардиналі Ю. Глемпі був створений комітет допомоги ув'язненим та їх сім'ям. Підтримуючи опозиційну «Солідарність», католицька церква виступала у переговорному процесі в ролі третьої сили, а не третьої сторони. Відновлення ж західної та національно-католицької систем політичних цінностей після 1989 року, як домінуючих, дозволяє стверджувати, що сприйняття і засвоєння тоталітарного типу політичної культури в Польщі мало поверховий характер, тому шок від політичних змін у цій країні був мінімально лонгітюдним. До того ж, відносна відкритість Польщі для західних моделей цінностей і політичної поведінки зробила поляків більш підготовленими для політичних змін у напрямку демократизації та значно знизила рівень аномії порівняно з її сусідами — Україною, Росією. Низький ступінь політичної дезорганізації та дезорієнтації визначається і тим, що в Польщі в приватновласницькому середовищі латентно зберігалася і відтворювалася орієнтація на основну політичну цінність західного типу політичної культури — індивідуалізм.

Водночас пом'якшений варіант змін у політичній культурі не був абсолютно безболісним для польського суспільства. Результати низки соціологічних опитувань 1989-1992 років свідчать про травматизм цих змін. У масовій свідомості фіксується синдром відсутності довіри як до громадських об'єднань, так і до громадян; пасивність та апатія; орієнтація на сьогоднішнє та обмеження перспективи майбутнього; невизначені настрої хвилювання, страху, що сприяє появі політичних чуток, міфів, масових емоційних дискусій та мобілізації громадських рухів [4].

Окреслені вище зміни в масовій свідомості — не випадкові. Період 1989–1992 років був насиченим політичними подіями настільки, що його можна визначити як період перемог, поразок, розчарувань і відновлення надій. Так, парламентські вибори 4 і 18 червня 1989 року принесли перемогу «Солідарності», адже кандидати від громадянських комітетів «Солідарності» вибороли 99 місць зі 100 в сенаті та 35% місць у сеймі [5]. Сформувавши уряд Т. Мазовецького, «Солідарність» одразу постала перед вибором: як профспілкове об'єднання вона повинна була захищати населення Польщі від наслідків реалізації економічної стратегії уряду, сформованого нею ж як політичною силою. Таке функціональне протиріччя призвело до розколу всередині політичної «Солідарності». Сформувалися і виокремилися як самостійні політичні сили: «Угода центристських сил» (УЦС), ціннісно зорієнтована на Л. Валенсу, «Громадянський рух — демократична дія» та «Форум демократичних сил» висловилися за підтримку політичного курсу Т. Мазовецького (у середині 1991 року вони об'єдналися у «Демократичний союз» (ДС) [6].

22 вересня 1990 року В. Ярузельський повідомив сейм про свою готовність скласти повноваження президента Польщі, що спричинило конституційні зміни, за якими президент країни відтепер став обиратися всенародним голосуванням. Уже 25 листопада 1990 року новим президентом Польщі став лідер «Солідарності» Л. Валенса, який у першому турі виборів отримав близько 40% голосів виборців, а у другому турі, в протистоянні із С. Тимінським (23% голосів у першому турі) здобув переконливу перемогу із 75% голосів підтримки [7]. Доречно підкреслити, що в Польщі, подібно до більшості інших посткомуністичних країн, президент за конституційним законом 1992 року отримав широкі повноваження щодо впливу на діяльність не тільки виконавчої, а й законодавчої влади, метою яких була раціоналізація процесу політичного управління. Певною мірою це було реакцією посттоталітарної політичної системи на попередній стан, коли авторитарний режим був нездатний здійснювати ефективне політичне управління. Тому насичення функціями інституту президентства передбачало створення свого роду резервної управлінської системи, потреба в якій відпадає у процесі зміцнення демократії, що й сталося в Польщі, коли повноваження президента значно звузилися у відповідності до нової Конституції Республіки Польща. Однак, як свідчить досвід розвинених демократій, іноді дублювання управлінських функцій різними політичними інститутами стає нормою політичного процесу.

В цілому низка подій: переговори реформаторського крила ПОРП з опозицією, плідна робота круглого столу, формування за результатами парламентських виборів 1989 року антикомуністичного уряду Т. Мазовецького — в сукупності з легітимною передачею влади всенародно обраному президенту Л. Валенсі є свідченням консенсусного переходу до демократії. Це також дозволяє стверджувати, що в Польщі найбільш виразно проявилася одна з чотирьох характерних для посткомуністичних перетворень у країнах ЦСЄ рис, визначених Л. Бальцеровичем — мирний перебіг економічних та політичних перетворень [8].

Зазначимо, що 27 жовтня 1991 року в Польщі відбулися парламентські вибори, у яких взяли участь 112 виборчих комітетів, сформованих політичними партіями та угрупованнями (табл. 1) [9].

Перші парламентські вибори у посткомуністичній Польщі продемонстрували, що система політичних орієнтацій поляків, сформована в період ПНР, не зникла із проголошенням курсу на демократію. По-перше, у виборах взяли участь близько 40% виборців, що свідчить про початок кризи довіри вже до нових політичних інститутів — парламенту, партій тощо. По-друге, польське суспільство, віддавши по 13% голосів соціал-демократам та Всепольській

Результати парламентських виборів (Польща 1991 р.)

№ п/п	Назва політичної партії	Голоси «за» (к-сть)	Голоси «за» (%)	Місця в парламенті (к-сть)	Місця в парламенті (%)
1.	Демократичний союз	1 467 000	21,31	62	13,5
2.	Демократичний лівий альянс	1 368 000	11,48	60	13
3.	Католицька акція «Виборча»	1 040 000	8,37	49	10,7
4.	Конфедерація «Незалежна Польща»	1 033 000	8,67	46	10
5.	Польська селянська партія	849 000	7,50	48	10,4
6.	Альянс центру	1 038 000	8,71	44	9,5
7.	Ліберально-демократичний конгрес	891 000	7,48	37	8
8.	Селянський союз	651 000	5,46	28	6,1
9.	Солідарність	602 000	5,05	27	5,9
10.	Любителі пива Польщі	389 000	3,27	16	3,5
11.	Інші	2 484 000	20,84	43	9
	<i>Всього:</i>	11 900 000	100	460	100

угоді профспілок, тобто блоку лівих сил, продемонструвало занепокоєння економічними і соціальними проблемами трансформаційного періоду. По-третє, поляки миттєво відреагували на внутрішні проблеми «Солідарності» і не підтримали її представників так, як це мало місце у 1989 році. Поразка правоцентристів (Громадянська угода центристських сил отримала близько 9% голосів, а Ліберально-демократичний конгрес — близько 7%) [10] засвідчила, що «Рух «Солідарність» багато в чому був лише вивіскою; він не мав стабільного членства, вимагалася лише участь в акціях, а його функціонування було багато в чому спонтанним. ... «Солідарність» виявилася недостатньо підготовленою, щоб взяти на себе роль політичної партії в багатопартійній системі» [11]. Підкреслимо, що роль партії-лідера у багатопартійній системі, на яку претендувала «Солідарність», потребувала не тільки інституційного оформлення, але й забезпечення стабільної політичної підтримки з боку населення, яке б чітко ідентифікувало свої позиції з партійними ідеологемами. На жаль, лідери «Солідарності», захопившись творенням інститутів демократії, залишили поза увагою систему політичних орієнтацій поляків, яка подібно до інституцій також зазнавала структурних і змістовних змін. За нетривалим періодом ейфорії 1989-1992 років у польському соціумі починає фіксуватися криза довіри, як до нових політичних та економічних інститутів і відповідних сегментів еліти, так і до співгромадян. Саме це й спричинило швидку «деградацію феномену «Солідарності» та заміну суспільства цінностей нещадною конкуренцією інтересів» [12].

Отже, у 1989–1992 роках основні події процесу посткомуністичних трансформацій у Польщі розгорталися в політичній сфері, однак уже в 1992 році центр перетворень перемістився у площину економічних відносин. Цьому сприяли і зміни в політичній культурі польського населення. Порівнюючи власні політико-економічні цінності з ціннісною системою польської політичної еліти, населення країни зрозуміло, що інтереси суспільства все менше й менше презентуються політикумом, який постійно віддаляється від повсякденних потреб поляків. Така оцінка національної еліти позначилася і на сприйнятті створюваних політичних інститутів, які до певної міри ототожнювалися з нею. Ф. Міллард, оцінюючи перші чотири роки польських реформ, зазначає, що «довіра до політиків зникла, звільнивши місце широко поширеному уявленню про них як про людей, що прагнуть величі. Престиж усіх політичних інститутів, за винятком армії, впав» [13]. Водночас, оцінюючи ефективність найбільш доступної структури входу в політичну систему — електоральної участі, тільки 28% поляків погодилися із тим, що вони шляхом голосування мають реальну можливість впливати на процес ухвалення політичних рішень політичною елітою, тоді як близько 60% опитаних висловили протилежну точку зору [14].

Невідповідність інтересів у системі взаємодії влада – народ призвела до того, що активна підтримка «Солідарності» поступово замінилася пасивною, а після початку суперечок усередині

цієї політичної сили населення зрозуміло, що зміни в еліті не відповідають настроям населення. Еволюція відносин між населенням та урядами посткомуністичної Польщі привела до усвідомлення необхідності прискорення формування дієвого громадянського суспільства з відповідним типом політичної культури.

Процес становлення (а багато в чому і відновлення) громадянського суспільства у Польщі впродовж десяти років посткомуністичних перетворень відбувався складно і суперечливо. Переважна частина еліти Польщі виходила з того, що формування такого суспільства може відбуватися на основі ліберальної демократії, ініційованої зверху. Основним інструментом реалізації цього проекту вбачалася державна адміністрація, яка поступово набувала ознак симбіозу старої партійної номенклатури та нової еліти. Таким чином втратилася загальна спрямованість польського політикуму до консенсусу, який легітимував нову політику в кінці 80-х років. Ще у 1992 році польський аналітик Ришард підкреслював, що в Польщі існує два типи громадянського суспільства: політичне, представлене переважно інтелектуалами та політиками в центрі, та економічне, що охоплює величезну масу простих людей, які самоорганізуються на локальному рівні, наслідком чого стає формування декількох базових типів політичної культури, консенсус між якими знайти буде досить складно [15].

Вищезазначені процеси — перенесення центру перетворень з політичної сфери в економічну; початку відновлення громадянського суспільства; низької політичної ефективності діяльності «Солідарності» — на парламентських виборах 1993 року спричинили повернення до влади посткомуністів. Утворена на основі комуністичної партії, Соціал-демократія Республіки Польща зуміла зберегти єдність своїх рядів. Незважаючи на значну кількість внутрішніх протиріч і дискусій, зменшення кількості членів партії з двох мільйонів ста тисяч (1988 р.) до 50–60 тисяч (1993 р.), вона не зазнала поділу на консерваторів та реформаторів, що дозволило їй утвердитися та захопити значну частину політичної сцени [16]. До того ж її союзниця — Польська селянська партія — зуміла привернути до себе частину невдоволеного новими порядками сільського електорату та зменшити таким чином коло прихильників «Солідарності». В результаті зворотного руху маятника масової свідомості, спричиненого і певним обмеженням психологічного потенціалу трансформацій політичної системи, оновлені ліві сили Польщі завоювали більшість місць у парламенті (1993 р.) та повернули собі посаду президента (1995 р.).

Особливістю парламентських виборів 1993 року стало те, що вони відбувалися за новим виборчим законом, який передбачав здолання парламентськими партіями 5% бар'єру, що наповнював змістом нову категорію польського електорального циклу «зв'язки з громадськістю». Відповідно, 34% виборців, які підтримали невеликі партії на виборах-1993, залишилися поза парламентськими стінами. Новий закон про вибори загострив протистояння між посткомуністами та постсолідаристами і на виборах-1997. Однак, якщо політико-партійні орієнтації поляків у 1993 році визначалися кризою довіри на інституційному та міжособистісному рівнях, то вибори 1997 року, на яких перемагає «Акція виборча «Солідарність»», відбувалися на фоні оптимістичних поглядів у майбутнє.

Настрої поляків у період 1992–1997 років щодо сприйняття/заперечення трансформаційних перетворень зазнавали значних коливань, однак здебільшого вони мали песимістичний характер. Зокрема, загальнонаціональні опитування 1990–1993 років засвідчили, що населення Польщі не змогло чітко назвати організації, асоціації або об'єднання, які репрезентують їх інтереси. З усієї маси опитаних тільки 3% респондентів згадали політичні партії, тоді як 53% обрали варіант відповіді — «Немає таких організацій». Про низький рівень партійних ідентичностей свідчить і те, що тільки 6% населення в період 1990–1993 років вважали, що депутати сейму представляють і захищають там інтереси тих, хто їх обирає. Водночас намагаючись визначити мету депутатської діяльності, 47% поляків зазначили, що депутати захищають інтереси партій, членами яких вони є, а 27% підкреслили, що насамперед депутати захищають власні інтереси. В результатах досліджень початкового періоду трансформацій чітко простежується усвідомлення населенням Польщі відірваності депутатів сейму від їх електорату.

Близько 86% поляків зазначили, що депутати дуже швидко втрачають зв'язок із народом. Так, 73% дотримувалися думки, що політики більше думають про власні інтереси, а 75% вважали, що політиків взагалі не цікавить думка простих людей. На фоні кризи довіри до політиків (депутатів сейму) не могла не сформуватися криза довіри до нових політичних інститутів. Якщо сейму, сенату та уряду, як основним політичним інститутам, у 1990 році довіряє від 65% до 74%, то у 1992 році цей показник знизився до 34–35% [17]. Подібні процеси відбуваються в більшості посткомуністичних країн, що спонукає до виключення громадян із політичного процесу та «вводить категорію еліти як основного політичного суб'єкта. Це призводить до перманентної нестабільності політичного життя в країнах та зневіри в політичних інститутах. При цьому єдиним інститутом — гарантом стабільності — виступає президент» [18].

Зауважимо, що тільки з 1996 року починає фіксуватися зростання кількості населення, яке з оптимізмом дивиться у політичне та економічне майбутнє Польщі. Зокрема, за результатами Польського центру досліджень громадської думки, більшість громадян висловлювало довіру діючому уряду, а реформи підтримувало від 50 до 65% опитаних [19]. Серед оптимістів над представниками інших соціальних груп домінують представники політичної еліти. Майже 90% опитаних політиків, бізнесменів і представників вільних професій заявили, що порівняно з 1989 року їх матеріальний добробут значно поліпшився [20]. Однак і ці позитивні настрої нерівномірно розподілені серед представників польської еліти. Найбільш задоволеною своїм матеріальним і статусним становищем є та її частина, яка найбільш активно підтримувала правлячі партії початкового періоду трансформацій. Серед пересічних поляків зростає індиферентність, пов'язана з переконаністю у нефункціональності існуючої політичної системи. Середньостатистичний громадянин Польщі вважає, що політична свобода не була достатньою компенсацією за зниження рівня життя, хоча після певної стабілізації в економічній сфері ці політичні орієнтації починають змінюватися в напрямку відповідності демократичному типу політичної культури. Однак, визначаючи свободу найважливішою політичною цінністю, переважаюча більшість поляків вважає, що другою за рівнем важливості для суспільства є цінність соціальної справедливості [21]. Це свідчить про актуалізацію наслідків не тільки політичних, а й економічних перетворень.

Визначаючи характер корелятивної залежності між політичною та економічною системами у перехідні періоди й реакцію населення на трансформаційні перетворення, Г. Колодко підкреслює, що це «унікальний період росту, упродовж якого певні зацікавлені групи та політичні партії, що знаходяться під їх впливом, не тільки вступають у боротьбу з поточних питань, а й намагаються взяти під свій контроль на тривалу перспективу розв'язання економічних проблем і переговорний політичний процес. [...] До певної міри це слід приймати як природний наслідок політичної свободи, яка народжується» [22]. У Польщі цей період народження політичної свободи завершився у 1997 році, коли стало зрозуміло, що зміну правлячої партії, легітимність влади можна забезпечити конвекційними механізмами в межах існуючої політичної системи, що й засвідчило почергове перебування при владі посткомуністів та постсолідаристів.

Фактично період 1989–1997 років сприймався масовою свідомістю в дихотомічній системі ліві (Соціал-демократія Республіки Польща) — праві (Солідарність). Зауважимо, що традиційний для західноєвропейських суспільств поділ на правих та лівих не завжди спрацьовує в процесі аналізу польських політичних реалій. Наприклад, «Солідарність» публічно виступає в правих коаліціях, як прибічник християнських цінностей та сильної католицької церкви, тоді як у ролі профспілки вона повинна бути серед лівих. Одночасно й інші польські партії, які декларують себе як праві, за програмними положеннями можуть бути віднесені до чистих соціалістів. Така ситуація не випадкова, оскільки орієнтації польської еліти, яка здебільшого ініціює створення польських партій, спрямовані до західних зразків цінностей, але формувалися на польському ґрунті, який має комуністичне минуле. Причини цього чітко визначені польськими дослідниками: «Ми пронизані західними зразками, оскільки саме Там знаходиться центр академічного, дослідницького та видавничого життя; саме Там публікуються більше за

все та більше всього; саме Звідти надходять гроші на дослідження, і Там визначаються дослідницькі стандарти. Що стосується культурних та моральних причин, то вони мають коріння в історії сучасної Польщі і в постійному роздвоєнні Нашої культурної еліти між Тут і Там»[23].

Поділ на Тут і Там простежується і в політичних традиціях Польщі, сформованих політичними подіями XVII-XVIII століть. Однак найбільш важливими, на наш погляд, є традиції образного сприйняття і тлумачення держави як основного інституту політичної системи. Для поляків типовим є розуміння держави не в категоріях влади, апарату примусу, а в сенсі населення, території та суверенітету. Неприйнятним для польського соціуму є ототожнення держави з політичною системою, яка розуміється насамперед через політичні партії, громадські організації та об'єднання. «Прагнення до збереження незалежного державного існування не потрібно плутати з лояльністю стосовно конкретного політичного керівника або керівників чи з вимогою беззаперечного підкорення», — підкреслює С. Гебетнер [24]. У контексті останнього зауваження цікавим є зміст, що вкладають поляки в таку політичну цінність як свобода. Відомий науковець Б. Констан зазначав, що в давнину свобода розумілася насамперед як свобода участі у здійсненні влади, для наших сучасників свобода здебільшого означає свободу від держави [25]. Поляки 90-х років, подібно до населення інших східноєвропейських країн, визначають зміст свободи у варіанті, типовому для попередніх історичних періодів.

Саме тому суть держави польська масова свідомість найчастіше трактує у відповідності до традиції шляхетської «золотої вольності», як свідчення споконвічного прагнення демократії, хоча вона, поза всякими сумнівами, може трактуватися і як нездоланне до сьогодні тяжіння поляків до анархізму. Ми вважаємо, що обидві сторони традиції шляхетської «золотої вольності» визначають характер політичного процесу в країні, що виявляється в органічному поєднанні раціонального та ірраціонального у горизонтальних і вертикальних зрізах владних відносин. Неабиякий вплив на зміни в політичних орієнтаціях польського населення посткомуністичного періоду здійснюють і традиції селянської політичної субкультури, для якої типовим є розвинене почуття автономності, індивідуалізму, моноетнічності [26]. Принагідно зазначимо, що з 1996 році чисельність населення Польщі починає поступово збільшуватися і згодом досягає 38,5 мільйони чоловік, більшість якого (61%) сьогодні проживає вже у містах [27].

Зміни в політичних відносинах останнього десятиліття покликали формування нових політичних традицій, які б певною мірою відповідали західноєвропейським тенденціям політичного процесу. Однією з них є традиція гендернорівної політичної участі населення у суспільно-політичному житті країни. Рівні виборчі права для чоловіків і жінок із досить суттєвим зауваженням – жінка могла голосувати виключно через свого представника (чоловіка або монастир), що в реальному політичному процесі надавало чоловіку два голоси, були визнані в Польщі у 1918 році. Згодом така практика була змінена у відповідності до загальноновизнаного принципу демократичного представництва: одна людина — один голос. Орієнтація жінок на активну участь у політиці сприяла тому, що у 1980–1985 роках у сеймі кількість жінок становила 23% від загальної кількості. Однак варто звернути увагу на те, що в періоди, коли польський парламент відігравав значну роль у політичному процесі, тобто мав реальну політичну вагу, кількість жінок суттєво зменшувалася. Наприклад, у 1956 році жіноча частина парламенту становила 4%, у 1969 році — 13%, у 1968 році — 20% [28]. На загальнонаціональних виборах-1997 за списками кандидатів до сейму жінки склали 16%, а до сенату — 11%. З десяти партій та комітетів, які презентували загальнонаціональний виборчий список, п'ять не розмістили жодної жінки у першій десятці списку, що зводить до мінімуму шанси жінок на високі політичні посади.

Така ситуація не відповідає політичним традиціям більшості європейських країн, оскільки представництво жінок у парламентах, особливо Скандинавського регіону, є значно вищим за польські реалії. Членство Польщі в ЄС вимагає, принаймні, формування в масовій свідомості орієнтацій на вільний доступ жінок до влади. У цьому напрямку є цікавими спроби ввести до

політичної практики норму, у відповідності до якої партійний список кандидатів не може бути зареєстрованим, якщо кандидати однієї статі складають менше однієї третини заявлених кандидатів. Зокрема, у програмі, з якою йшов на парламентські вибори у 2001 році. Союз лівих демократів, зазначено: «Інтеграція не є метою самою по собі. Хочемо бути в Європейському Союзі тому, щоб краще реалізувати наші основні завдання: швидший економічний ріст, осучаснення сільського господарства, виправлення інфраструктури, вирівнювання шансів» [29]. Сподіваємося, йдеться і про європейські зразки шансів щодо представництва групових інтересів у політиці.

На вересневих виборах 2001 року до польського парламенту перемогу здобув блок лівих сил, очолюваний «Альянсом демократичних лівих», який замінив правоцентристський уряд руху «Солідарність». До основних факторів, які вплинули на електоральний вибір поляків, можна віднести погіршення наслідків економічної політики, що проводилася правоцентристським урядом; посилення різниці в добробуті між міським та сільським населенням країни; зниження темпів економічного розвитку порівняно із такими сусідами Польщі, як Чехія та Угорщина; загострення внутрішньополітичних протиріч, основою яких є невідповідність індустріальних прагнень політичної еліти потребам селян, які домінують у соціальній структурі Польщі; невдоволеність темпами та наслідками інтеграції до Європейського Союзу; невдоволення пріоритетами правлячої коаліції, яка зосередила зусилля на розв'язанні політичних протиріч усередині коаліції, а не проводила рішучу економічну політику, яку задекларувала на попередніх виборах. Результати виборів 23 вересня 2001 року свідчать, щодо інших країн Європи, у Польщі простежується тенденція до зростання ролі радикальних течій у політичному процесі. Лише як наслідок розчарувань політикою правоцентристського парламенту попереднього скликання можна пояснити успіх «Самооборони», яка засуджує зовнішню польську політику, спрямовану на європейську інтеграцію, і «Ліги польських родин» — ультраконсервативної партії польських римо-католиків. Основною відмінністю від країн Європи є зростання частки населення, яке орієнтується на систему цінностей, представлену польським селянством. На виборах 2001 року до сейму «Польська селянська партія» отримала 9% голосів (у 1997 році — 7,3%) і, відповідно, 41 мандат [30].

Підтримка поляками лівих політичних сил дозволила деяким аналітикам говорити про те, що Польща припиняє вихід із комунізму і повертається до нього. Однак ліві сили в Польщі позитивно відрізняються від подібних партій і рухів в інших країнах Східної Європи. Вони виявилися набагато ліберальнішими і послідовнішими у проведенні економічних реформ, ніж правоцентристський уряд руху «Солідарність», а ключові політичні цілі — інтеграція до ЄС та ринкові цінності — не ставляться під сумнів жодною з парламентських партій.

Згодом, із приходом до влади у Польщі правих політичних сил, характер владного дискурсу дещо змінився: на перший план вийшли проблеми люстрації, актуальні для польського політикуму початку посткомуністичних трансформацій. Тоді люстрація у Польщі за характером була насамперед моральною, коли основним предметом дискурсу став рівень моральної відповідальності старої еліти перед суспільством. Однак у жодному випадку люстрація не визначалася метою політичної діяльності нової еліти, а розумілася лишень як засіб прискорення демократизації. Відомо, що для успіху демократії принциповим є не те наскільки позитивно суспільство оцінює нові інститути політичної системи, а те, наскільки категорично заперечує старі — авторитарні чи тоталітарні. Найважливішим наслідком люстрації на початку перехідного періоду стало запобігання інкорпорації нової політичної еліти у структури влади, які були сформовані та діяли згідно з принципами політичної діяльності старої еліти.

Досвід Польщі показав, що використання у процесах демократизації механізму люстрації не як технологічного, а переважно морального процесу, призводить до того, що вона здатна перетворитися на звичний інструмент регулювання політичних відносин та взаємодії між різними сегментами політичної еліти. У цій посткомуністичній країні, де процеси люстрації

відбувалися згідно із законом, ухваленим у 1997 році і фактично були завершені, з ініціативи правлячої партії братів Качинських «Право і справедливість». 18 жовтня 2006 року Сейм ухвалив закон, за яким проголошувалися принципи здійснення нової хвилі люстрації у польському суспільстві. Згідно з новими нормами, люстрації повинні були піддатися майже 700 тисяч громадян, при чому коло осіб суттєво розширювалося за рахунок включення до списків обов'язкової люстрації ректорів державних і недержавних навчальних закладів, суддів, прокурорів, редакторів суспільних і приватних ЗМІ, журналістів та усіх тих громадян, які займають державні посади та піддавалися процесу люстрації раніше [31]. Такий підхід викликав обурення і серед пересічних громадян, і серед політичної еліти, зокрема і тієї її частини, яка підтримувала урядовий курс. Відомий польський опозиціонер і борець з комуністичним режимом, а сьогодні головний редактор «Газети виборчої» Адам Міхнік зауважив, що він завжди «вважав абсурдним засуджувати когось на підставі поліцейських рапортів і викривань. Аби повірити в них, треба погодитись із тим, що в країні, де все було брехнею, лише спецслужби керувалися євангельським устремлінням до істини» [32]. Зрештою Європейська комісія засудила польський Закон про люстрацію, а Конституційний трибунал визнав значну частину його статей такими, що не відповідають Конституції Польщі.

Таким чином місце і роль партій у політичній системі Польщі спричинило їх визначальний вплив на формування політичної культури суспільства. Це пояснюється насамперед тим, що після 1989 року у Польщі сформувалася парламентсько-кабінетна система урядів, вихідним моментом якої є значна роль партій у політичній системі країни. Зокрема, жоден польський політик не може обіймати ту чи іншу політично вагомую посаду без партійної підтримки, а такі функціонально значущі структури, як наглядові ради державних підприємств, державне радіо та телебачення, Національна рада з питань телебачення і радіо, керівники юридичних установ не очолюються поза партійними домовленостями. Однак стверджувати, що зміни типу політичної культури Польщі відбулися остаточно, ще рано, оскільки цей процес набуває завершеного вигляду після формування нової цілісної системи норм, цінностей, правил, символів, переконань, які кодуються в новій традиції, що передається наступним поколінням. Ми можемо казати, що сьогодні в Польщі все більше простежується тенденція до формування системи постматеріальних цінностей, в якій найбільш важливими є самореалізація, якість життя, гідність, які на рівні політичних орієнтацій перетворюються на якісно нове розуміння свободи і демократії.

-
1. *Ash G.* Polska rewolucja. Solidarność. 1980–1981 / G. Ash. – Warszawa, 1990. – S. 157.
 2. *Бухарин Н.* Внутренние факторы польской революции 1989 г. [Електронний ресурс] / Н. Бухарин. – Режим доступу : http://www.history.machaon.ru/all_number_07/anonsvak/revolution/bukharin/index.html.
 3. *Raport z badania Polacy'84.* Dynamika konfliktu i konsensusu / [Pod red. W. Adamskiego et al.]. – Warszawa, 1986. – S. 239.
 4. *Sztompka P.* Trauma kulturowa. Druga strona zmiany społecznej / P. Sztompka // Przegląd socjologiczny. – Łódź, 2000. – Vol. 49/1. – P. 15–28.
 5. *Денчик В. А.* Польская “Солидарность” – этапы развития / В. А. Денчик // Полис. – 1991. – № 4. – С. 172.
 6. *Бухарин Н. И.* Политические силы в посткоммунистических обществах / Н. И. Бухарин, В. А. Миронов // Общественные науки и современность. – 1992. – № 1. – С. 70.
 7. *Дем'янець В.* Політична та соціально-економічна трансформація в Польщі у 90-х роках / В. Дем'янець // Людина і політика. – 2000. – № 4. – С. 31.
 8. *Бальцерович Л.* Социализм, капитализм, трансформация: Очерки на рубеже эпох / Л. Бальцерович. – М. : Наука, 1999. – С. 156–157.
 9. *The Europe World Year Book 1993.* – London : Europe Publications Ltd, 1993. – P. 2329.

10. *Борецкий Р.* “Солидарность” в нокдауне, а бывшие коммунисты выиграли / Р. Борецкий // Новое время. – 1991. – № 41. – С. 22.
11. *Валецькі М.* Партиїні організації Польщі (1989–1999 рр.) / М. Валецькі // Парламент. – 2001. – № 5. – С. 46.
12. *Sztompka P.* Kulturowe imponderabilia szybkich zmian społecznych. Zaufanie, lojalność, solidarność / P. Sztompka // Studia socjologiczne. – W-wa; Wrocław, 1997. – nr 4. – S. 5–19.
13. *Millard F.* The Anatomy of the new Poland: Postcommunist Politics in its First Phase / F. Millard. – Aldershot : Edward Elgar, 1994. – P. 233.
14. *Taras R.* Consolidating democracy in Poland / R. Taras. – Boulder : Westview, 1995. – P. 204.
15. *Рышард А.* Гражданское общество в Польше создается там, где никто не ожидал / А. Рышард // Nouvelle alternative. – Paris. – P. 12–15.
16. *Дәудерштадт М.* Демократичний перехід: соціал-демократія у Східній та Центральній Європі / Дәудерштадт М., Геррітс А., Маркус Д. Д. ; пер. з англ. – К. : Основні цінності, 2000. – С. 128.
17. *Meyer G.* Die politischen Kulturen Ostmitteleuropas im Umbruch. The Political Cultures in Central Eastern Europe in Transition. (German and English) / G. Meyer. – Tübingen, 1993. – S. 90–93.
18. *Kurijak Y.* Dometi promena u politikim sistemima u postsocijalistickim zemljama Y. Kurijak / / Međunarodni problemi. – Beograd. – 2001. – nr 4. – S. 378.
19. *Задорожнюк Э. Г.* Социал-демократия в Центральной Европе / Задорожнюк Э. Г. – М. : Academia, 2000. – С. 39.
20. *Roszkowski W.* Transformacja w Polsce / W. Roszkowski, J. Kofman // Studia polityczne. – W-wa, 1997. – nr 7. – S. 7–34.
21. *Spoleczna wizja ładu demokratycznego.* – Warszawa : CBOS, 1995. – P. 1.
22. *Колодко Гж. В.* От шока к терапии. Политическая экономия постсоциалистических преобразований / Колодко Гж. В. – М. : ЗАО “Журнал эксперт”, 2000. – С. 223.
23. *Sosnowska A.* Tu, tam – pomieszanie / A. Sosnowska // Studia socjologiczne. – W-wa; Wrocław, 1997. – nr 4. – S. 61–85.
24. *Gebethner S.* Współczesna polska kultura polityczna / S. Gebethner // Ład. – W-wa, 1987. – R. 5. – nr 1. – S. 7.
25. *Констан Б.* О свободе у древних в её сравнении со свободой у современных людей / Б. Констан // Полис. – 1993. – № 2. – С. 97–107.
26. *Bodnar A.* Kultura polityczna / A. Bodnar, I. Stefanowicz. – W-wa, 1981. – S. 27–28.
27. *Roszkowski W.* Transformacja w Polsce / W. Roszkowski, J. Kofman // Studia polityczne. – W-wa, 1997. – nr 7. – S. 7–34.
28. *Ruszara M.* “Niedokończona demokracja” – kobiety, mężczyźni i władza / M. Ruszara // Przegląd socjologiczny. – Łódź. – 2000. – Vol. 49/1. – P. 62.
29. *Додаток.* Інформація про виборчі блоки і партії на парламентських виборах 2001 року в Польщі // Політичний календар: Інформаційно-аналітичний огляд. – 2001. – № 9. – С. 51–66.
30. *Парламентські вибори в Польщі* // Інформаційно-аналітичний огляд. – 2001. – № 9. – С. 49.
31. *Авдєєв В.* Знову люстрація / В. Авдєєв // Народний депутат. – 2007. – Травень. – С. 55.
32. *Особливості польської люстрації* // Україна і світ. – 2007. – 2 лютого.